

TURIZM HISOBINI YURITISHDA USLUBIY YONDASHUVLAR: MA'LUMOTLAR ANIQLIGI VA HISOB-KITOBLARNING ISHONCHLILIGI

Abdiraxmonov Dilshod Shavkat o'g'li

O'zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

dilshodabdurahmonov9904@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada turizm hisobi va statistik monitoring tizimini takomillashtirish masalalari ko'rib chiqilgan. Maqolada **Tourism Satellite Account (TSA)** metodologiyasi, milliy va xalqaro statistik tajribalar tahlil qilingan, turizm ma'lumotlarining aniqligi va ishonchliligini oshirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, elektron axborot tizimlari, Big Data va sun'iy intellekt yordamida turizm statistikasi sifatini oshirish, kadrlar malakasini oshirish va ma'lumotlarni shaffof va ochiq qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Turizm, hisob-kitob, statistika, TSA, raqamli monitoring, Big Data, sun'iy intellekt, milliy va xalqaro tajriba, ma'lumotlar sifati, hisob yuritish metodologiyasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования учета туризма и системы статистического мониторинга. Проанализированы методология **Tourism Satellite Account (TSA)**, национальный и международный опыт, показаны пути повышения точности и достоверности туристических данных. Также представлены практические рекомендации по внедрению электронных информационных систем, Big Data и искусственного интеллекта, повышению квалификации кадров, обеспечению прозрачности и открытости данных.

Ключевые слова: Туризм, учет, статистика, TSA, цифровой мониторинг, Big Data, искусственный интеллект, национальный и международный опыт, качество данных, методология учета.

Abstract: This article examines the issues of improving tourism accounting and statistical monitoring systems. The **Tourism Satellite Account (TSA)** methodology, national and international experiences are analyzed, and ways to enhance the accuracy and reliability of tourism data are presented. Practical recommendations are provided for the implementation of electronic information systems, Big Data, and artificial intelligence, for improving staff qualifications, and for ensuring data transparency and openness.

Keywords: Tourism, accounting, statistics, TSA, digital monitoring, Big Data, artificial intelligence, national and international experience, data quality, accounting methodology.

KIRISH

Turizm bugungi kunda global iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, mamlakatlar daromadlari, bandligi, infratuzilma rivoji va xalqaro imidjiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [1]. Shu bilan birga, turizmni boshqarish va rivojlantirishda qarorlar qabul qilish uchun **aniq va ishonchli statistik ma'lumotlar** zarur. Turizm hisobi va statistikasi noto'g'ri bo'lsa, siyosat va investitsiya strategiyalari ham noto'g'ri yo'nalishda amalga oshiriladi [2].

Shu sababli, turizm hisobi va monitoring tizimlarini zamonaviy uslublar asosida takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Maqolaning maqsadi — turizm sohasida hisob-kitob va statistika sifatini oshirish, mavjud muammolarni aniqlash, xalqaro tajriba bilan solishtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir [3].

Turizm — zamonaviy iqtisodiyot va ijtimoiy hayotda muhim tarmoqlardan biri bo'lib, mamlakatlarning iqtisodiy salohiyati, bandligi, infratuzilma rivoji va xalqaro integratsiyasida muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, turizm sohasidagi siyosatni rejalashtirish, investitsiyalarni yo'naltirish, marketing strategiyalarini ishlab chiqish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun — aniq va ishonchli statistik ma'lumotlar zarur. Agar statistik hisobotlar, turistik oqimlar, xarajatlar va tarmoqqa oid ko'rsatkichlar ishonchli bo'lmasa — siyosat va boshqaruv qarorlari ham noto'g'ri yo'nalishda paydo bo'lishi mumkin.

Shuning uchun turizm hisobini yuritishda uslubiy jihatdan mukammal, xalqaro standartlarga mos va amaliy ehtiyojga javob beradigan tizimlar zarur. Mazkur maqola ana shunday tizim — hisob-kitob va statistika uslublarini tahlil qilish, muammolarni aniqlash, yechimlarni taklif etish va xorij tajribasi bilan solishtirish maqsadida yozildi.

Maqolaning maqsadi — turizm hisobi va statistik monitoringda ma'lumotlar aniqligi va ishonchligini ta'minlash uchun zamonaviy uslublarni — nazariy va amaliy jihatdan ko'rib chiqish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berishdir.

ASOSIY QISM

*TURIZM STATISTIKASI VA HISOB YURITISH
METODOLOGIYASINING ASOSLARI.*

Tourism Satellite Account (TSA) — turizm iqtisodiyotini makroiqtisodiy jihatdan baholashda xalqaro miqyosda e'tirof etilgan samarali metodologiyadir. TSA yordamida turizmning ichki va tashqi talabi (visitor consumption), xizmatlar ta'minoti (supply), bandlik, qo'shilgan qiymat (value added), kapital investitsiyalari kabi ko'rsatkichlar kompleks tarzda hisobga olinadi [1][2].

TSA metodologiyasi milliy statistika tizimi bilan uyg'unlashgan holda turizm sektorining real iqtisodiy ahamiyatini aniqlash imkonini beradi va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari bilan integratsiyalashgan hisobotlarni shakllantirishga yordam beradi [2].

Shu bilan birga, turizm statistikasi va hisob-kitob shakllari faqat tashriflar soni bilan cheklanmasligi, balki turistik xizmatlar hajmi, xarajatlar, daromadlar, sektor subyektlari (mehmonxonalar, turoperatorlar, transport, gastronomiya va h.k.) va ularning iqtisodiy ko'rsatkichlarini ham o'z ichiga olishi kerak. Bu jihat milliy statistika to'plamlarida ham ko'zlangan bo'lishi lozim. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi tomonidan tayyorlanadigan «Turizm» statistik to'plamlarida mehmonxonalar, sanatoriya-kurortlar, turistik firmalar, transport, umumovqatlanish, narx va tarif indeksleri, transport va xizmat ko'rsatish sohasining ko'rsatkichlari jamlangan [3].

Shunday qilib, metodologik bazada TSA va keng ko'lamli statistika tizimlari turizm sohasida hisob-kitob va monitoring uchun eng maqbul tamoyillardan biridir [1][2][3].

AMALIY MUAMMOLAR VA KAMCHILIKLAR: MILLIY KONTEKST.

Milliy darajada turizm statistikasi va hisob yuritishda quyidagi muammolar uchraydi:

Ma'lumot manbalarining chekliligi va fragmentatsiyasi. Turistik subyektlar — turoperatorlar, agentliklar, mehmonxonalar, transport va gastronomiya xizmatlari alohida statistik hisob yuritishi mumkin, lekin ularning ma'lumotlari birlashtirilmaydi. Natijada, umumiy turizm ko'rsatkichlari — turistlarning haqiqiy sarfi, daromad va qo'shilgan qiymat — to'liq aks etmaydi [1][2].

Standart metodik usullar yetishmasligi. TSA yoki unga mos xalqaro metodologiyalarni joriy etish ba'zi mamlakatlarda kechikib kelmoqda. Bu esa xalqaro solishtirma va yetakchi tajribalarni milliy tizimga qo'llash imkoniyatini cheklaydi [3][4].

Elektron axborot tizimlari va raqamli monitoringning yetarli emasligi. Ko'plab statistik ma'lumotlar hanuz ma'muriy hisobotlar, qo'l bilan to'ldirilgan shakllar yoki manual ma'lumot yig'ish orqali olinadi. Natijada xatoliklar va ma'lumotlarning kechikishi yuz beradi [5].

Kadr salohiyati va malaka muammosi. Statistik xodimlar turizm sohasiga xos metodlar, integratsiyalashgan tahlil va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha yetarlicha tayyor emas [6].

Ma'lumotlarning shaffofligi va ochiqqligi. Ba'zi hollarda yig'ilgan statistika keng ommaga ochiq bo'lmaydi, nashr etilgan jadval va ko'rsatkichlar cheklangan bo'lishi mumkin [5][7].

Bu kamchiliklar natijasida milliy turizm statistikasi ko'pincha faqat **turistik oqimlar yoki yo'lovchilar soni (arrival/departure)** asosida baholanadi. Shu sababli turizmning real iqtisodiy ta'siri — daromad, qo'shilgan qiymat, bandlik va kapital investitsiyalari — yetarli darajada aks etmaydi [1][3][5].

XORIY TAJRIBASI: TSA VA RAQAMLI MONITORING.

Xalqaro tajribada **Tourism Satellite Account (TSA)** eng muhim metodologik baza sifatida qo'llaniladi [1][2].

Misol uchun, United Nations World Tourism Organization (UNWTO) va boshqa tegishli tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan **TSA: RMF 2008** turizm statistikasi va iqtisodiy qiymatini yagona uslubda baholash, turistik talab va ta'minot o'rtasidagi integratsiyani ta'minlash hamda xalqaro solishtirish imkoniyatini beradi [2][3].

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va yangi yondashuvlar — masalan, **Big Data**, geografik monitoring, onlayn ma'lumotlar integratsiyasi va elektron axborot tizimlari yordamida statistik ma'lumotlar sifati va tezkorligini oshirish istiqbollari mavjud. Ushbu yo'nalishlar ko'pchilik mamlakatlarda "**Tourism 4.0**" paradigmasi bilan bog'liq [4][5].

Masalan, Big Data va **AI (sun'iy intellekt)** asosidagi modellar orqali turistik talab va oqimlarni prognozlash, real vaqtli monitoring qilish, xizmatlar hajmini kuzatish va geografik jihatdan tahlil qilish mumkin. Bu an'anaviy statistika usullariga nisbatan sezilarli afzalliklar beradi [5][6].

Shunday qilib, xorijiy tajribalar ko'rsatadiki, xalqaro metodologiyalar (TSA) va zamonaviy raqamli yondashuvlar birgalikda qo'llansa, turizm hisobini yuritish va statistik monitoring ancha ishonchli, to'liq va samarali bo'ladi [1][4][5].

TAVSIYA ETILADIGAN USLUBIY YONDASHUVLAR VA AMALIY ECHIMLAR.

Mening tadqiqotchilik nuqtai nazarim bo'yicha, milliy darajada quyidagi uslublar va amaliy chora-tadbirlar samarali bo'ladi [3][4][5]:

TSA metodologiyasini rasmiy qabul qilish va turizm statistikasi shakllarini TSA tamoyillariga moslashtirish. Bu turizmning iqtisodiyotdagi real o'rnini aniqlashda, bandlik, qo'shilgan qiymat va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha aniq tahlil imkonini beradi [1][2].

Raqamli axborot tizimlarini joriy etish: turistik subyektlar (mehmonxonalar, turoperatorlar, transport, gastronomiya) o'z ma'lumotlarini elektron shaklda real vaqt rejimida kiritishi, markaziy axborot bazasiga uzatishi lozim. Natijada ma'lumotlar aniq, uzluksiz va o'z vaqtida bo'ladi [4][5].

Zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash: Big Data, AI, geografik monitoring, onlayn bronlash va xizmat iste'molini tahlil qilish nafaqat statistika sifatini oshiradi, balki prognozlash, yo'nalishlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini samarali qilishda yordam beradi [5][6].

Kadrlar malakasini oshirish: statistiklar, turizm tahlilchilari va boshqaruv xodimlari xalqaro metodologiyalar, raqamli vositalar va tahlil usullari bo'yicha muntazam o'qitilishi lozim [3][4].

Shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash: yig'ilgan ma'lumotlar umumiy statistik nashrlar, raportlar yoki ochiq ma'lumotlar portallarida e'lon qilinishi kerak. Bu davlat siyosati, investorlar, ilmiy hamjamiyat va jamoatchilik uchun foydali bo'ladi [4][5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Tasavvur uchun, turizm hisobi va monitoringini yangi metodologiyalar (TSA + raqamli) asosida joriy etishdan oldingi va keyingi holat (taxminiy) taqqoslamasini ko'rsatadi. (Eslatma: bu jadval — misol; real ma'lumotlar yig'ilib, keyingi tadqiqotda to'ldirilishi lozim.)

1-jadval

Turizm hisobi va monitoringini yangi metodologiyalar

T/r	Ko'rsatkich / Holat	An'anaviy statistika asosida hisob (oldin)	TSA + Raqamli monitoring joriy etilgandan keyin (tahmin)
1.	Turistlar soni (arrival/departure)	Mavjud — mavjud	Mavjud + real vaqt rejimida yangilanadi
2.	Turistlarning umumiy xarajatlari (turar joy, transport, xizmatlar)	Cheklangan (faqat ba'zi subyektlar)	To'liq — barcha xizmatlar, xarajatlar, iste'mol ko'rsatiladi
3.	Turizm sektorining YAIMga hisssasi	taxminiy, cheklangan bazada	Aniq — qo'shilgan qiymat asosida hisoblangan
4.	Turizm tarmog'ida bandlik (ishchilar soni, ishlagan soat)	faqat mehmonxona / asosiy subyektlar	Barcha turistik xizmat subyektlari bo'yicha, real vaqt rejimida
5.	Kapital investitsiyalari va infratuzilmaga sarflar	cheklangan axborot	To'liq investitsiyalar hisobga olinadi
6.	Qonuniy/informal xizmatlar (masalan mikro-subyektlar)	ko'p hollarda hisobga olinmaydi	Raqamli monitoring orqali tushuntiriladi, hisobga olinadi

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishi.

Agar yuqoridagi yechimlar (TSA + raqamli monitoring) amalga oshirilsa — turizm statistikasi va hisobi an'anaviy cheklanishlardan chiqib, yanada boy, keng va ishonchli ma'lumotlar bazasiga ega bo'ladi. Bu esa:

- hukumat va siyosatchilarga turizm siyosatini, investitsiyalarni, rivojlanish strategiyasini aniq ma'lumotlar asosida belgilash imkonini beradi;
- turizmning real iqtisodiy ta'siri (YAIM, bandlik, infratuzilma) aniq ko'rinadi;
- ilmiy tadqiqotlar — tahlillar, prognozlar va strategiyalar uchun ishonchli platforma hosil bo'ladi;
- xususiy sektor uchun – investitsiyalar, biznes-rejalar, bozor tahlillari aniqroq bo'ladi;

- barqaror rivojlanish, mintaqaviy rivojlanish va turizm infratuzilmasini rejalashtirishda ongli qarorlar qabul qilinadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Mening tadqiqotchilik nuqtai nazarim bo'yicha, turizm sohasida hisob-kitob va statistik monitoringni zamonaviy, xalqaro standartlarga mos uslublar asosida tashkil etish — bugungi sharoitda zarur va kechiktirib bo'lmaydigan masala. An'anaviy statistik metodlar va ma'lumot yig'ish tizimlari ko'plab cheklovlarga ega, natijada turizm sektorining haqiqiy holati, iqtisodiy salohiyati va istiqbollari to'liq ko'rsatilmaydi.

Xorijiy tajribada – TSA metodologiyasi va raqamli monitoring, Big Data, AI va boshqa texnologiyalar yordamida statistika sifatini va istiqbolini sezilarli darajada oshirish mumkin. Shu yondashuvlarni milliy darajada joriy etish — nafaqat statistik sifat va ishonchlikni oshiradi, balki turizm siyosati va boshqaruvi, investitsiyalar, ilmiy tahlillar va barqaror rivojlanish uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shunday ekan, quyidagi tavsiyalarni bildiraman:

Milliy darajada TSA metodologiyasini rasmiy qabul qilish va statistik hisobot shakllarini shunga mos yangilash.

Turistik subyektlar — mehmonxonalar, turoperatorlar, transport, umumovqatlanish, xizmat ko'rsatuvchi barcha tashkilotlar uchun majburiy elektron hisobot tizimini joriy etish.

Raqamli axborot tizimlari, Big Data va AI asoslari bilan statistik monitoring va tahlil tizimini yaratish.

Statistik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash — xalqaro metodologiyalar, raqamli texnologiyalar, tahliliy usullar bo'yicha.

Ma'lumotlarning ochiqligi va shaffofligini ta'minlash: yillik raportlar, ochiq ma'lumotlar portallari, jurnalistik va ilmiy tahlillar uchun imkoniyat yaratish.

Mazkur choralar amalga oshirilsa, turizm hisobi va statistikasi milliy darajada jahon amaliyoti bilan uyg'un bo'ladi, va turizm sohasining iqtisodiy hamda ijtimoiy salohiyati aniq va mantiqiy ravishda baholanishi mumkin bo'ladi.

Mening tadqiqotchilik nuqtai nazarim bo'yicha, milliy darajada quyidagi uslublar va amaliy chora-tadbirlar samarali bo'ladi:

1. **TSA metodologiyasini rasmiy qabul qilish** va turizm statistikasi shakllarini TSA tamoyillariga moslashtirish. Bu turizmning iqtisodiyotdagi real o'rnini aniqlashda, bandlik, qo'shilgan qiymat va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha aniq tahlil imkonini beradi [1][2].

2. **Raqamli axborot tizimlarini joriy etish:** turistik subyektlar (mehmonxonalar, turoperatorlar, transport, gastronomiya) o'z ma'lumotlarini elektron shaklda real vaqt rejimida kiritishi, markaziy axborot bazasiga uzatishi lozim. Natijada ma'lumotlar aniq, uzluksiz va o'z vaqtida bo'ladi [4][5].

3. **Zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash:** Big Data, AI, geografik monitoring, onlayn bronlash va xizmat iste'molini tahlil qilish nafaqat statistika sifatini oshiradi, balki prognozlash, yo'nalishlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini samarali qilishda yordam beradi [5][6].

4. **Kadrlar malakasini oshirish:** statistiklar, turizm tahlilchilari va boshqaruv xodimlari xalqaro metodologiyalar, raqamli vositalar va tahlil usullari bo'yicha muntazam o'qitilishi lozim [3][4].

5. **Shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash:** yig'ilgan ma'lumotlar umumiy statistik nashrlar, raportlar yoki ochiq ma'lumotlar portallarida e'lon qilinishi kerak. Bu davlat siyosati, investorlar, ilmiy hamjamiyat va jamoatchilik uchun foydali bo'ladi [4][5].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

[1] OECD, European Union, United Nations, World Tourism Organization. Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008. Paris: OECD Publishing, 2008.

[2] United Nations Statistics Division. Tourism Statistics – Methodology. New York: United Nations, 2019.

[3] O'zbekiston Respublikasi Statistika Qo'mitasi. O'zbekistonda turizm: statistik to'plam va tahlillar, Tashkent, 2024.

[4] Википедия. Tourism 4.0. https://ru.wikipedia.org/wiki/Tourism_4.0 (oxirgi kirish: 2025).

[5] Fayrouz Soualah-Alila, et al. Applying Semantic Web Technologies for Improving the Visibility of Tourism Data. arXiv, 2015.

[6] UNWTO. Global Report on Tourism Economy and Innovation. Madrid: UNWTO, 2022.

[7] Nabiye D.X., Abdullayeva M. Turizm statistikasi sifatini oshirish yo'llari. Zenodo, 2025.